फुलबारी आमा समुहमा आबद्ध महिलाको घरेलु हिंसाको अवस्था र धारणा

शोध-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत

पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

स्नातकोत्तर तह मानवशास्त्र द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधार्थी

राधादेवी बाँस्तोला

रोल नं. १२७/०६३

रजिस्ट्रेसन नं. ५६३४७-८८

२०६९

फुलबारी आमा समुहमा आबद्ध महिलाको घरेलु हिंसाको अवस्था र धारणा –शोधार्थी राधादेवी बाँस्तोला २०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति (दशौ पत्र) शोधार्थी छात्रा राधादेवी बास्तोलाद्वारा "**फुलबारी आमा समुहमा आबद्ध महिलाको घरेलु हिंसाको अवस्था र धारणा** सम्बन्धी एक अध्ययन शीर्षकमा मानवशास्त्रीय अध्ययन विषयमा मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको छ। निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोध पत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु।

मिति - २०६९, पौष

(डा.प्रकाश उपाध्याय)

शोध निर्देशक

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री राधादेवी बाँस्तोलाले मानवशास्त्रतर्फको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **"फुलबारी आमा समुहमा आबद्ध महिलाको घरेलु हिंसाको अवस्था र धारणा"** विषयक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट मानवशास्त्रको स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहऱ्याइएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

(डा.प्रकाश उपाध्याय)
शोध निर्देशक

(लेखनाथ भट्टराई)
सह-प्राध्यापक
बाह्य परीक्षक

मिति :- २०६९, पौष

(शान्ति भुसाल)
विभागीय प्रमुख

भाषा सम्पादकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वी नारायण क्याम्पस अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग, दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि समुह २०६३ क्रमाङ्क १२७ का छात्रा श्री राधादेवी बाँस्तोलाले तयार पार्नु भएको **"फुलबारी आमा समुहमा आवद्ध महिलाको घरेलु हिंसाको अवस्था र धारणा"** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र भाषिक दृष्टिले सन्तोषजनक रहेको कुरा सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६९, पुस

(डा. विष्णु प्रसाद पौडेल)
सह-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

कृतज्ञता ज्ञापन

सर्वप्रथम यस शीर्षकमा शोध अध्ययन गर्ने शुभ अवसर र अनुमति दिई स्नातकोत्तर तहलाई मार्ग प्रशस्त गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी संकाय, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराप्रति पूर्ण आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी आफ्नो अमूल्य समयको प्रवाह नगरी भरपूर सहयोग र सुझाव तथा मार्ग निर्देशन र नियमित हौसल्ला एवं प्रोत्साहन दिई यस शोध कार्यलाई सफल बनाइदिनुहुने समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागीय प्रमुख आदरणीय मेडम शान्ति भुसालज्युलाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अति व्यस्तताका बाबजुद पनि पटक-पटक आफ्नो अमुल्य समय दिएर शोध कार्यलाई वस्तुपरक बनाउन, आवश्यक सल्लाह, सुझाव, मार्ग निर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक डा.प्रकाश उपाध्यायज्यूप्रति म हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस शोधपत्रको अक्षर अक्षर पढी भाषागत त्रुटीहरू औंल्याईदिई सुधार गर्न प्रेरित पुऱ्याउने आदरणीय गुरु डा.विष्णु प्रसाद पौडेल प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोध पत्र तयार पार्नको लागि आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराईदिनुहुने दिदी गोमा घिमिरे तथा श्रीमान् निमराज पौडेलप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । मुल्यवान् समय र सुझाव दिई प्रश्नावलीको पूर्व परिक्षणमा सहयोग गर्ने यस फूलबारी वडा नं. ११ की आमा समुहकी अध्यक्ष रेखा बाँस्तोला ज्यू तथा स्थलगत अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने श्री ढुण्डीराज बाँस्तोलाज्यू र छोराहरू शिशिर, वसन्तप्रति आभारी छु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रको कम्पयुटर टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने क्विक कम्प्युटर सर्भिस एण्ड फोटोकपि हाउस पोखरा -१, बगरप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

२०६९, पौष **राधादेवी बाँस्तोला**

शोध सार

यो अध्ययन लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट गरिएको मानवशास्त्रीय अध्ययनमा आधारित छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य फूलबारी आमा समुहमा आवद्ध महिला सदस्यहरूको घरेलु हिंसाप्रतिको अवस्था र धारणा बुझ्नु र विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य अनुसार यस अध्ययनमा अनुसन्धान कर्ताले मानवशास्त्रीय अनुसन्धान विधि अपनाएको छ । यो अध्ययन अन्वेषणात्मक तथा विश्लेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित रहेको छ । तथ्याङ्क संकलनको स्रोतमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै गुणात्मक र संख्यात्मक प्रकृतिका रहेका छन् । सबैलाई समेट्न नसकिने भएकाले यस फूलबारी ११ नं. वडा क्षेत्रका तीनओटा आमा समुहमा आवद्ध २६० जना महिलालाई मात्र लिइएको छ । तीमध्ये नमूना छनोटमा ३० प्रतिशतका दरले ७८ जना महिला उत्तरदाता रहेका छन् । तथ्याङ्क संकलनमा प्रयोग भएका विधिहरूमा स्थलगत सर्वेक्षण, व्यक्तिगत अध्ययन, अवलोकन, समुहगत छलफल रहेका छन् । यस अध्ययनमा नमूना छनोटमा परेका ७८ जना महिला उत्तरदातामध्ये घरेलु हिंसालाई हेर्दा ४९ जना महिला उत्तरदाता विभिन्न प्रकारको घरेलु हिंसामा परेको पाइयो । घरेलु हिंसाको मुख्य कारणमा दोस्रो विवाह, दाइजो र मादक पदार्थ सेवन रहेको पाइयो । जसले गर्दा विभिन्न शारीरिक, मानसिक, यौनिक जस्ता हिंसाका प्रकार तथा स्वरुपमा परेको देखियो । धेरै प्रतिशत महिला गृहिणी भएको र सानो उमेरमा विवाह भएकोले शिक्षाको अवसर नपाएको आर्थिक पक्षमा कमजोर भएर श्रीमान् तथा माइतीको भर पर्नु परेको देखियो । हिन्दू धर्म मान्ने महिलाको संख्या ठूलो रहेको देखियो । सामाजिक संरचना नै पितृसत्तात्मक प्रकृतिको रहेको हुँदा कतिपय हिंसा पीडित महिला चुप लागेर बसेको र केही मात्र कानुनी उपचार गरेर आफू हिंसा मुक्त रहेको पाइयो । चुपचाप बस्नुले महिलामाथिको हिंसाको समस्या झनै बढ्ने देखियो । संयुक्त परिवारमा बस्ने महिलाहरूको श्रम शोषण भएको अन्य नाता तथा परिवारका सदस्यबाट पनि हिंसा भएको, विशेषगरी पुरुष त्यसमा पनि श्रीमान्, सासू, नन्द, आमाजु आदिबाट हिंसा भएको देखिएको छ । कुनै कुनै विधवा बुहारीलाई घर परिवारबाट अंश नदिनेसम्म भएर अदालत तथा महिला प्रहरीको मद्दत लिइएको पनि देखिन्छ । यसरी हेर्दा उच्च मानिने ब्राह्मण, क्षेत्री परिवारको बाहुल्य रहेको यस फूलबारी क्षेत्रमा पनि महिलामाथिको घरेलु हिंसा प्रशस्त

देखिन्छ । यसरी आजको सन्दर्भमा शिक्षित समाजमा पनि हिंसामुक्त छ भन्न सकिँदैन । यो पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाको कारण निरन्तर रहिरहने देखिन्छ । यो निम्न वर्गदेखि उच्च वर्गसम्म नै हिंसा हुन्छ भन्ने प्रमाण हो ।

महिला माथि घरेलु हिंसा, महिलालाई सानो उमेरमा विवाह गर्नु, शिक्षा स्रोत साधनमा विभेद हुनु र महिलालाई दोस्रो स्थानमा राख्नुले यस फूलबारी आमा समुहमा हिंसा भैरहेको देखिन्छ । त्यसैले सानो उमेरमा विवाह गर्न नदिने, महिलाका आर्थिक पक्षका निर्णयहरू मान्य हुने, महिलालाई स्वचेतनामूलक शिक्षा दिने, महिलालाई गृहिणी मात्र नबनाई रोजगारीको सीप विकास गर्दै हिंसालाई न्यूनीकरण गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाका नराम्रा पक्षलाई विस्तारै परिवर्तन गर्दै कानुनी पक्षका क्रियाकलापहरू राम्रोसँग लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र		i
स्वीकृति पत्र		ii
भाषा सम्पादकको सिफारिस		iii
कृतज्ञता ज्ञापन		iv
शोध सार		v
विषय सूची		vii
तालिका सूची		xi
चित्र सूची		xii
संक्षिप्त रूप		xiii
अध्याय - एक : परिचय	१-८	
१.१ पृष्ठभूमि		१
१.२ समस्याको कथन		४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य		५
१.४ अध्ययनको सीमा		५
१.५ अध्ययनको औचित्य		५
१.६. विशेष शब्दावली		७
१.७ अध्ययनको सङ्गठन		८
अध्याय - दुई : साहित्यको पुनरावलोकन		९-५३
२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा		९
२.२ हिंसाको अर्थ		१९
२.३ हिंसाको किसिम		२२
२.४ महिलामाथि हुने हिंसाका आयामहरू		२४
२.५ लिंगको आधारमा गरिने महिलाको जीवनभरिको हिंसा		२६
२.६ महिलामाथि हुने हिंसाका चरणहरू		२९
२.७ महिला र पुरुषबीच जैविकीय अन्तर		३७
२.८ महिला र राष्ट्रिय कानुन		३९

२.९ महिला भेदभाव विरुद्ध विकास गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरू र नेपालको प्रतिबद्धता ४०
२.१० लैंङ्गिक समानता र महिला शसक्तीकरणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू ४२
२.११ महिला हिंसा उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणा ४४
२.१२ नेपालको सन्दर्भमा महिला विरुद्धको हिंसा ४५
२.१३ महिलामाथिको हिंसा विश्व सन्दर्भमा ४६
२.१४ पूर्व अध्ययनको समीक्षा ४७
२.१५ आमा समुहको परिभाषा तथा उत्पत्ति ४८
२.१६ अध्ययनको अवधारणात्मक खाका ५०
२.१७ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका ५३

अध्याय - तीन : अनुसन्धान विधि ५४-५६
३.१ अध्ययन क्षेत्र र अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य ५४
३.२ अनुसन्धानको ढाँचा ५४
३.३ अध्ययनको समग्रता र नमूना छनोट ५४
३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत ५५
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनमा प्रयोग भएका विधिहरू ५५
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण ५६

अध्याय - चार : पोखरा उप-महानगरपालिका र अध्ययन क्षेत्र ५७-६३
४.१ परिचय ५७
४.२ जनसंख्या ५८
४.३ हावापानी ५९
४.४ धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल ५९
४.५ आर्थिक अवस्था ६०
४.६ अध्ययन क्षेत्र फूलबारीको परिचय ६१
४.७ शिक्षा र महिलाको स्थिति ६३

अध्याय - पाँच : आमा समुहका महिलाहरूको सामाजिक साँस्कृतिक अवस्था ६४-७६

५.१ उमेरको आधारमा उत्तरदाता महिला समुहको अवस्था ६४

५.२ शिक्षाको आधारमा महिलाको अवस्था ६६

५.३ पेसाको आधारमा महिला समुहको अवस्था ६७

५.४ धार्मिक संरचनाको आधारमा महिलाको अवस्था ६९

५.५ परिवार संरचनाको आधारमा महिलाको अवस्था ७०

५.६ विवाहको उमेरको आधारमा महिलाहरूको अवस्था ७१

५.७ वैवाहिक स्थितिको आधारमा महिलाको अवस्था ७२

५.८ घरेलु हिंसामा परेका र हिंसामा नपरेका महिला ७३

५.९ हिंसा बारे ज्ञान ७४

५.१० पारिवारिक सम्बन्धका आधारमा हिंसा ७५

५.११ हिंसा हुने समयको आधार ७६

अध्याय - छ : घरेलु हिंसाको प्रकार कारण, धारणा र महिलाको चेतनाको अवस्था ७७-९९

६.१ हिंसाको प्रकार ७७

६.२ हिंसाको प्रत्यक्ष प्रभाव ७८

६.३ हिंसाको अनुभवको आधारमा महिलाको अवस्था ७९

६.४ हिंसा निम्त्याउने कारण ८०

६.५ घरको आर्थिक कारोबारमा महिला संलग्नताको अवस्था ८३

६.६ दोस्रो विवाह गरेमा विरोध गर्ने र नगर्ने ८५

६.७ हिंसामा परेमा कसलाई भन्ने ८६

६.८ हिंसामा परेमा चुपचाप बस्नुपर्ने कारण ८७

६.९ हिंसा पीडित भएमा मद्दत सम्बन्धी धारणा ८८

६.१० कानुनी ज्ञानका आधारमा महिलाको धारणा ८९

६.११ हिंसा पीडित महिलालाई मद्दतको आवश्यकता ९०

६.१२ हिंसा निम्त्याउनेमा भूमिका ९२

६.१३ हिंसा रोक्न सकिन्छ भन्ने आधारमा महिलाको धारणा ९२
६.१४ हिंसा पीडितलाई मद्दत गर्ने संस्था बारेमा ज्ञान ९३
६.१५ घरेलु हिंसा बढी हुनुमा जिम्मेवार पक्ष ९४
६.१६ हिंसा निम्त्याउने वर्ग ९५
६.१७ महिला हिंसा एक सामाजिक विकृति हो भन्ने सम्बन्धमा महिलाको धारणा ९६

अध्याय - सात : हिंसा, पीडित महिलाको वैयक्तिक अध्ययन १००-१०७

अध्याय - आठ : सारांश, निष्कर्ष र सुझाव १०८-११४
८.१ सारांश १०८
८.२ अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरू ११०
८.३ निष्कर्ष ११३
८.४ सुझावहरू ११४

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची ११५

परिशिष्टाङ्कहरु
अनुसूची -१ : प्रश्नावली I
अनुसूची -२ : अध्ययन क्षेत्रको नक्सा VII
अनुसूची -३ : शोध कार्यको सन्दर्भमा लिइएका तस्बिरहरू VIII

तालिका सूची

तालिका नं.		पेज नं.
५.१	उत्तरदाता महिलाहरूको उमेर समुह	६४
५.२	महिलाको शैक्षिक स्थिति	६७
५.३	महिलाको पेसागत अवस्था	६८
५.४	विवाहको उमेर संरचनाको आधारमा	७१
५.५	वैवाहिक स्थितिको आधारमा महिलाको अवस्था	७२
५.६	घरेलु हिंसाको अवस्था	७३
५.७	हिंसा बारे ज्ञानको अवस्था	७४
५.८	हिंसा हुने समय	७६
६.१	हिंसाको प्रकार	७९
६.२	हिंसाको प्रत्यक्ष प्रभाव	७९
६.३	हिंसाको अनुभवको आधारमा महिलाको अवस्था	८०
६.४	पति परिवारद्वारा दाइजो मागको अवस्था	८१
६.५	पतिले दोस्रो विवाह गरे नगरेको आधारमा	८२
६.६	श्रीमान्ले लागु पदार्थ सेवनको कारण हिंसाको अवस्था	८२
६.७	हिंसा निम्त्याउने अन्य कारण	८३
६.८	आर्थिक कारोवारमा संलग्नता	८५
६.९	दोस्रो विवाह गरेमा विरोध वा सहमति	८६
६.१०	हिंसा परेमा कसलाई भन्ने	८७
६.११	हिंसा परेमा चुपचाप बस्नुपर्ने कारण	८८
६.१२	हिंसा पीडितलाई मद्दत सम्बन्धी धारणा	८९
६.१३	कानुनी ज्ञानको आधार	९०
६.१४	हिंसा पीडितलाई मद्दतको आवश्यकता	९१
६.१५	हिंसा निम्त्याउनेमा भूमिका	९२
६.१६	हिंसाको समाधान	९३
६.१७	हिंसा पीडितलाई मद्दत गर्ने संस्था बारे ज्ञान	९४
६.१८	घरेलु हिंसा बढी हुनुमा जिम्मेवार पक्ष	९५
६.१९	हिंसा निम्त्याउने वर्ग	९६
६.२०	महिला हिंसा एक सामाजिक विकृतिको रूपमा	९७

चित्र सूची

चित्र		पृष्ठ
५.१	उत्तरदाता महिलाहरूको उमेर समुह	६५
५.२	महिलाको पेसागत अवस्था	६८
५.३	महिलाको धार्मिक संरचना	६९
५.४	महिलाको पारिवारिक संरचना	७०
५.५	पारिवारिक सम्बन्धको आधारमा हिंसा	७५

संक्षिप्त रुप

इन्सेक	-	अनौपचारिक सेवा केन्द्र
एफ डब्लु एल डी	-	महिला कानुन र विकास मञ्च
डब्लु एच ओ	-	विश्व स्वास्थ संगठन
भि ए डब्लु.	-	महिला विरूद्धको हिंसा
साथी, नेपाल	-	महिला विरूद्ध हुने हिंसाबारे अध्ययन गर्ने गैह्र सरकारी संस्था
सेडा	-	महिलामा हुने विभिन्न भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी घोषणा
युएन	-	संयुक्त राष्ट्र संघ
युएनडिपी	-	संयुक्त राष्ट्रिय संघीय विकास योजना
युनीसेफ	-	संयुक्त राष्ट्र संघ तथा वालविकास कोष